
MARGOT DIJKGRAAF

Zoek de dichters!

Anderen zijn trots op Europa, Europeanen niet, beweerde de Amerikaanse filosofe en essayiste Susan Neiman onlangs in *NRC Handelsblad*. Dat vond ze ook niet zo vreemd: wat we al hebben, beschouwen we als vanzelfsprekend. Als we iets eenmaal bereikt hebben, vergeten we hoe moeilijk het was op dat punt te komen. We hebben er ook geen oog voor hoe graag anderen hetzelfde zouden willen verwerven.

Wij Europeanen zien, kortom, niet hoe goed we het hebben en hoe geweldig het is wat we bereikt hebben. We zeuren over grenzen, we twijfelen aan onze identiteit, we zijn ons zelfvertrouwen kwijt. We stellen vast dat we van de ene in de andere crisis terechtkomen en kijken met afgunst naar groeiende economieën elders in de wereld. En toch, zegt Neiman, zijn nergens ter wereld de idealen van de Verlichting zozeer verwezenlijkt als in het hedendaagse Europa. En dat zie je pas goed als inwoner van een ander continent, waar de gelijkheid, vrijheid en tolerantie zoals Europa die kent, niet zijn ingebed in de samenleving, in de rechtsstaat. De Verlichting was, schrijft ze, de eerste pan-Europese beweging die échte belangstelling aan de dag legde voor het leren kennen van andere culturen. Er werd gereisd, de Verlichtingsfilosofen hadden belangstelling voor alle culturen, ook voor die culturen die van een lager niveau werden geacht.

In een veelgelezen essay uit januari 2011 analyseerde Bas Heijne waarom de principes van de Verlichting geërodeerd zijn geraakt. Het populisme keerde zich juist tegen de Verlichtingsretoriek en Heijne concludeerde dat dat niet geheel ten

onrechte was. Het was tijd om de geloofsartikelen van de Verlichting opnieuw tegen het licht te houden, schreef hij, tijd om de begrippen gelijkheid, vrijheid, humanisme, rechtvaardigheid van een nieuwe invulling, een andere duiding te voorzien. Heijne wees erop dat een mens nu eenmaal naar eigenheid verlangt, dat hij bij een gemeenschap wil horen. Met de behoeften die het populisme verwoordt, diende dus serieus rekening gehouden te worden. We lijden aan een sentimenteel humanisme met betrekking tot de grote dreiging van globalisering en immigratie, schreef Heijne, en vooral aan een fataal gebrek aan trots op de eigen herkomst.

Precies dat gebrek aan trots viel Neiman zo op. Het verbaasde haar. Waarom was het zo moeilijk Geert Wilders te pareren, vroeg de Amerikaanse zich af, je kunt toch makkelijk trots zijn op je eigen traditie? Waarom zou je die uit handen geven aan een nationalistische beweging van wat voor aard ook? Er zijn toch prachtige teksten en schilderijen die Europa en haar democratische waarden belichamen?

Precies die laat Pieter Steinz zien in zijn recente boek *Made in Europe: De kunst die ons bindt*. In een honderdtal hoofdstukken, lemma's en illustraties brengt hij Europese iconen, kunstuitingen en -stromingen samen waarop iedere Europeaan trots kan zijn. Hier vind je onze gedeelde cultuur: van het Russisch ballet tot de zigeunerjazz, van het toneel van Tsjechov tot *Le penseur* van Rodin en van de Rietveldstoel tot Goethes *Faust*. De verdeeldheid in Europa mag dan iedere dag weer in het oog springen, Steinz laat zien dat er een gemeenschappelijke culturele basis is; kunst en literatuur van ons continent overstijgen de nationale en internationale grenzen. Zijn boek is een pronkkast, een topetalage met daarin de grootste schatten van de Europese kunst: de *Mona Lisa*, de Eiffeltoren, *The Lord of the Rings*, de Sixtijnse Kapel

en Homerus – allemaal pan-Europees erfgoed dat nationale tradities overstijgt en de Europeanen bindt. Als dat verdwijnt, zou het hart van de Europese identiteit aangetast worden. Als je kunst en geschiedenis vernietigt, zegt hoofdperson George Clooney in de film *The Monuments Men*, is het net alsof je niet bestaan hebt.

Dat is één manier om het Europese gebrek aan zelfvertrouwen te bestrijden, een manier die uitstekend antwoord geeft op de oproep van Susan Neiman. Ja, er is prachtige Europese kunst en zij belichaamt de Europese identiteit en de democratische waarden. Maar is het genoeg? Zijn niet ook filosofie, religie, wetenschap, politiek en vooral economie cruciaal voor het besef van een gedeeld Europa? Welke associaties heeft een veertiger van nu bij het begrip Europa? Wat denkt de generatie die nu aantreedt om haar stempel op de samenleving te drukken? In zijn boek *Une jeunesse européenne* beschrijft Guillaume Klossa, oprichter en voorzitter van de Europese denktank EuropaNova, zijn eigen parcours. Zijn *wake-up call* kreeg hij op 21 april 2002, de dag dat de tweede ronde van de Franse presidentsverkiezingen bleek te gaan tussen de zittende president Jacques Chirac en de extreemrechtse Jean-Marie Le Pen. Ineens realiseerde hij zich dat alleen een hecht Europa het antwoord kon zijn op de extreemrechtse bewegingen. Alleen Europese solidariteit kon een continent redden dat bang was haar verworvenheden te verliezen en bevreesd was voor haar veiligheid.

Klossa's generatie maakte de val van de muur mee (begeleid door de hit 'The Wall' van Pink Floyd), de hereniging van Duitsland, het geweldloze uiteenvallen van de Sovjet-Unie en de uitbreiding van de Europese Unie. Dankzij zijn activiteiten in het Europees Jeugdparlement, een internationale jeugd-NGO*, ont-

* Zie <http://eyp.nl/nl/>

moette Klossa voorvechters van een hecht Europa, zoals de Poolse historicus Bronisław Geremek en de oud-verzetsstrijder Stéphane Hessel, auteur van het succesvolle pamflet *Indignez-vous!* Steeds weer wezen zij erop dat de Europeanen zich niet realiseren hoezeer het Europa van vandaag wordt bepaald door het begrip vrijheid, het allergrootste goed, waarvan de rest van de wereld alleen maar kan dromen. Na 11/9, de moord op Fortuyn en de afwijzing door de Fransen en Nederlanders van het voorstel voor een nieuwe Europese Grondwet bij het referendum in 2005, zette Klossa zich in voor een politieke Europese Unie en een gezamenlijke Europese buitenlandse politiek: Europa als laboratorium voor een betere wereld, op zoek naar een nieuwe invulling van het begrip democratie.

Geen woord wijdt Klossa in zijn boek aan de klassieke kunsten, ze spelen geen rol in zijn Europese bewustzijn. Waar hij trots uit put is uit het feit dat, waar hij ook naartoe reist, Parijs wordt gezien als intellectueel en cultureel ijkpunt, een wetenschappelijke en kosmopolitische stad, in een Frankrijk dat ook aan het begin van het derde millennium technologisch nog meetelt. Hij bewondert de Italiaanse auteur en onderzoeksjournalist Roberto Saviano, die in zijn boek *Gomorra* de wereld van de Napolitaanse maffia beschrijft. Hij laat zien dat de Camorra niet alleen een Italiaans probleem is, maar alle Europese landen aangaat. Als een land wordt geïnfiltreerd door de maffia – en dat is, zo toont Saviano overtuigend aan, ook in Nederland het geval – worden de vrije economie en de democratie bedreigd. Sinds de publicatie van zijn boek is de auteur zijn leven niet meer zeker en kan hij zich alleen met zware bewaking verplaatsen. Het is, volgens Klossa, een auteur die de moed heeft gehad te wijzen op de aantasting van fundamentele waarden van waardigheid, respect en solidari-

teit. Het maakt hem tot een Europese emblematische figuur voor zijn generatie.

Uiteindelijk is Klossa, ondanks zijn Europese vuur en overtuiging, niet optimistisch. De financiële wereld is ontspoord, de democratie functioneert niet meer, de economische crisis leidt tot stilstand. Ook zijn generatie beseft niet hoe belangrijk Europa is, ook de veertigers laten het afweten. De crisis maakt hen murw, wie kan nog de energie opbrengen die nodig is om de toekomst van Europa vorm te geven? Toch moeten zij de fakkel overnemen.

Als Klossa onder woorden wil brengen wat voor stemming er heerst in Europa, komt hij uit bij de literatuur, bij de poëzie van de Engels-Indiase dichteres Tishani Doshi. Alleen haar verzen zijn in staat precies 'l'esprit du moment' te vatten. 'Trouve les poètes, m'avait dit mon ami. Si tu veux connaître la vérité, trouve les poètes'. Uiteindelijk is alleen literatuur in staat het ongrijpbare te suggereren, het onzegbare te omcirkelen en al tastend naar betekenis te zoeken.

'Mehr Licht!' zou Goethe op zijn sterfbed hebben gezegd. Of was het 'Mehr nicht'? Wat de auteur van *Die Leiden des jungen Werther*, van *Faust* en *Wilhelm Meisters Lehrjahre* nu echt heeft bedoeld – we zullen het nooit weten. De icoon van de Europese literatuur zocht naar verlichting, als schrijver, jurist en filosoof, maar ook als mineraloog, plantkundige, bioloog en meteoroloog. Hij verdiepte zich in de wisselwerking tussen licht en donker en daagde daarmee Isaac Newton uit. Zijn werk inspireerde niet alleen Nietzsche en Wittgenstein, schilders als J.M.W. Turner, maar ook wetenschappers als Nikola Tesla.

De *famous last words* van Goethe reiken tot vandaag. Negen hedendaagse Europese auteurs lieten zich inspireren door zijn laatste woorden. Het werden essays, brieven, korte verhalen,

MARGOT DIJKGRAAF

persoonlijke overdenkingen, met verwijzingen naar Conrads *Heart of Darkness*, naar Goethes *Italienische Reise*, naar Socrates en naar het absurdisme van Kafka.

Deze auteurs en hun bijdragen zijn *made in Europe*. Zo divers én zo onderling verbonden als Europa zelf: een bundel om trots op te zijn.